УДК 343.98.063

Корж В.П.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін та адміністративного права
ХЕПУ

Методика дослідчої перевірки первинної інформації про економічні злочини: завдання, межі та методи

Висока латентність організованої злочинної діяльності і конспіративність її суб'єктів, що функціонують в структурі підприємств, організацій, відомств ускладнюють виявлення, розкриття і розслідування економічних злочинів, що вчинюються організованими злочинними групами. Своєчасність виявлення ознак вказаних злочинів і суб'єктного складу в стадії порушення кримінальної справи сприяє його розкриттю, викриванню всіх учасників організованої злочинної групи, злочинної організації та об'єктивності, всебічності розслідування .

У криміналістиці проблема розробки методики дослідчої перевірки криміналістично значущої інформації про злочин не досліджувалася. Деякі учені вважають, що криміналістичні засоби, прийоми і методи, призначені для розкриття, розслідування та запобігання злочинів, використовуються тільки для вирішення завдань слідства. Дана точка зору не безперечна. Як показує практика, первинна інформація про ознаки злочину не завжди містить достатні дані, необхідні для прийняття рішення про порушення кримінальної справи (виключення насильницькі злочини). Тому, в більшості випадків первину інформацією про злочин доцільно перевіряти. Необхідність проведення такої перевірки виникає у зв'язку з неповнотою в ній даних про ознаки злочину або сумнівом в її достовірності.

Дослідча перевірка включає: одержання, збір додаткової інформації, її накопичення, аналіз і оцінку. Особливістю дослідчої перевірки інформації про злочини, зокрема, які досліджуються, є те, що її методика формується на базі даних криміналістичної характеристики. Криміналістична характеристика економічних злочинів, скоєних організованою злочинною групою, включає не тільки інформацію про вказаний злочин, одержану в стадії досудового слідства, але й інформацію, одержану до порушення кримінальної справи, тобто в процесі проведення дослідчої перевірки. Ця інформація включає дані про

ознаки, як економічного злочину, так й ознаки організованої злочинної групи, способів організованої злочинної діяльності.

При проведенні дослідчої перевірки слідчий не збирає вичерпну інформацію про всі факти економічного злочину і суб'єктний склад, а виявляє лише дані, які вказують на ознаки конкретного економічного злочину, ознаки організованої злочинної групи, яких повинно бути достатньо для вирішення питання про порушення кримінальної справи. В процесі розслідування, крім ознак конкретного економічного злочину, на підставі яких була порушена кримінальна справа, в завдання слідчого може входити пошук ознак організованої групи, її злочинної діяльності, інших обставин, що мають значення для справи.

Дослідча (попередня або первинна) перевірка первинної інформації про злочин, проводиться відповідно до ст. 97 КПК України, і тому відноситься до кримінально-процесуальної діяльності. У зв'язку з цим, як вказано в юридичній літературі, вона можлива лише за наявності певних умов, що створюють процесуальні підстави для її проведення.

Перша умова стосується юридичного характеру інформації, яка перевіряється. У кримінально-процесуальному законі вказаний вичерпний перелік приводів для порушення кримінальної справи. Такими є не будь-які види повідомлень про злочини, а лише ті, які перераховані в ст. 94 КПК України. Вони виступають юридичними фактами, які мають процесуальне значення і породжують процесуальні права і обов'язки. В зв'язку з цим слід зазначити, що дослідчі (перевірні) дії (процесуальні), як і інші заходи (непроцесуальні) на даній стадії кримінального процесу, проводяться тоді, коли є привід для порушення кримінальної справи. Відповідно до п. 1 ст. 10 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативні підрозділи органів внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Прикордонних військ України, Державної податкової адміністрації України, Управління державної охорони України можуть перевіряти заяви і повідомлення про злочини шляхом проведення оперативно-розшукової діяльності. Матеріали останньої можуть бути використані як приводи і підстави для порушення кримінальної справи.

Друга обов'язкова умова, що створює підстави для дослідчої перевірки, пов'язана з вимогами закону про те, що для порушення кримінальної справи необхідні достатні дані, які вказують на ознаки злочину. Дослідники проблеми ознак злочину до останніх відносять різні фактичні обставини.

Одним із важливих завдань, що вирішуються при проведенні дослідчої перевірки заяв, повідомлень, іншої інформації про економічний злочин, скоєний організованою злочинною групою, є виявлення ознак вказаного виду злочину. Кримінально-процесуальний закон (ст. 4 КПК) зобов'язує прокурора, слідчого і орган дізнання в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу у кожному випадку виявлення ознак злочину.

У юридичній літературі виділяють кримінально-правові і криміналістичні ознаки злочину. Знання перших – необхідні для вирішення питання про порушення кримінальної справи, а останніх – для виявлення ознак злочину, з урахуванням дослідчої ситуації та визначення тактики перевірних дій.

Слідчий в стадії порушення кримінальної справи встановлює сукупність ознак складу злочину з таким ступенем їх конкретизації і з'ясування, що дає йому можливість зробити висновок про скоєння конкретного виду злочину. Ці ознаки повинні відноситися до всіх елементів складу злочину: об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони. Необхідність проведення дослідчої перевірки як правило обумовлюється неповнотою інформації про ознаки об'єктивної сторони економічного злочину, але нерідко вона відноситься і до суб’єкту організованої групи. У криміналістичному аспекті ознаки будь-якого злочину – це певні зміни реальної дійсності, породжені діями або бездіяльністю злочинця, які вказують на можливість вчинення даного виду злочину.

Таким чином, можна констатувати, що коло обставин, які мають криміналістичні ознаки, значно ширше, ніж кримінально-правові. Щодо досліджуваного виду злочинів до нього відносяться фактичні дані, які вказують на можливість скоєння економічного злочину у сфері виробництва, зовнішньоекономічної, банківської, фінансової діяльності, тіньового виробництва на конкретній ділянці господарчої діяльності при проведенні фінансових операцій, укладенні зовнішньоекономічних контрактів тощо. Це можуть бути фактичні дані, пов'язані із специфікою функцій суб'єкта господарської діяльності, особливостями їх організаційно-правового статусу, характером господарських операцій, бухгалтерського обліку, а також кримінальною активністю членів організованої групи, її корупційних, міжрегіональних зв'язків.

Викладене свідчить про те, що криміналістичні ознаки економічного злочину – це фактичні дані, які вказують на можливість скоєння економічного злочину організованою групою, злочинною організацією,

спільністю. Вони різноманітні, але будь-які з них можуть бути пізнані, виявлені при проведенні оперативно-розшукових заходів, дослідчої перевірки і в процесі розслідування. Сукупність конкретних фактів і їх зв'язок дозволить слідчому надалі довести подію та склад економічного злочину та викрити його суб'єктний склад.

Виявлення ознак злочину вимагає від слідчого рішення іншої дуже важливої задачі - з'ясування достатності виявлених ознак для прийняття законного і обґрунтованого рішення за матеріалом дослідчої перевірки. Достатня підстава для порушення кримінальної справи включає два обов'язкові елементи: ознаки кримінально караного діяння; достатньо серйозні дані про те, що злочин дійсно був скоєний членами організованої злочинної групи.

Це означає, що за своїм характером дані, що містяться в первинних матеріалах, можуть бути визнані достатніми для порушення кримінальної справи, якщо вони містять ознаки певного економічного злочину. При цьому сукупність ознак повинна бути такою, щоб її можна було оцінити як достатню для порушення кримінальної справи. Неповнота інформації про ознаки злочину та сумнів щодо її достовірності вимагає збору додаткових даних, необхідних для прийняття процесуального рішення.

Таким чином, завдання дослідчої перевірки включає: 1) перевірку первинної інформації про злочин; 2) збір додаткової інформації; 3) її накопичення; 4) аналіз і оцінка одержаної інформації для встановлення достатності даних, що вказують на наявність ознак злочину. Вказане завдання обмежує межі дослідчої перевірки. Певне значення у виборі слідчим криміналістичних прийомів і методів, необхідних для виявлення ознак економічного злочину, способів його вчинення, а також для розкриття даного злочину має з'ясування характеру інформації, що поступила. Носіями інформації про економічний злочин можуть бути особи, які виявили сліди організованої злочинної діяльності, документи, які члени організованої злочинної групи використовували при підготовці до злочину, його вчиненні або приховуванні слідів.

Ознаки вказаних злочинів можуть бути виявлені в результаті: проведення оперативно-розшукових заходів; ревізії фінансово-господарської діяльності підприємства, організації, установи, аудиторської перевірки, планової чи позапланової перевірки органами податкової міліції, іншими державними органами, що здійснюють контрольні функції; затримання на місці злочину одного з членів організованої злочинної групи; розгляду заяв та повідом-

лень громадян, службових осіб підприємств, організацій, суб'єктів підприємницької діяльності; розслідування слідчим, прокурором кримінальної справи про інші злочини.

На методи перевірки первинної інформації впливає джерело інформації. Якщо ознаки економічних злочинів, скоєних організованою злочинною групою, були виявлені в результаті проведення ревізії, то необхідно витребувати акти ревізії, відповідні документи, вивчити їх і планувати перевірку цих матеріалів.

Правильна організація перевірки даної інформації залежить від дослідчої ситуації, яка визначає обсяг, межі дослідчої перевірки і впливає на вибір криміналістичних засобів, прийомів і методів, спеціально призначених для вирішення завдань у стадії порушення кримінальної справи. На наш погляд, спірним представляється точка зору тих авторів, котрі вважають, що не потрібно проводити дослідчу перевірку інформації про злочин, ознаки якого були виявлені в результаті проведення оперативно-розшукової діяльності, або коли ОПГ не викликала сумнівів при виявленні конкретного злочину. Як показує слідча практика, реалізація оперативних матеріалів про скоєння економічного злочину організованою групою вимагає додаткової перевірки у зв'язку із поспішністю співробітників кримінальної міліції реалізувати вказані матеріали, або неповнотою проведення оперативних заходів. У теорії оперативно-розшукової діяльності під реалізацією розуміється комплекс оперативно-розшукових і легальних заходів, що забезпечує процесуальне використання зібраних оперативним шляхом даних для розкриття злочину і застосування до винних передбачених законом заходів. Слід зазначити, що в окремих регіонах України (Дніпропетровській, Донецькій областях) спільна робота слідчих і оперативних співробітників починається, як правило, до порушення кримінальної справи і триває протягом слідства. З урахуванням оперативної, дослідчої ситуації щодо досліджуваних злочинів, доцільно створювати слідчо-оперативні групи до порушення кримінальної справи. Попереднє ознайомлення слідчого з оперативною справою, постійне відстежування інформації, що надходить; визначення разом з оперативним співробітником часу та обсягу реалізації даної інформації, а також затримання членів організованої злочинної групи на місці злочину має певне значення для успішного проведення дослідчої перевірки і своєчасного прийняття процесуального рішення про порушення кримінальної справи.

Згідно з Законами України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» оперативні працівники спеціальних підрозділів боротьби з організованою злочинністю виконують низку дій, направлених на вирішення конкретних оперативних, тактичних завдань. Зокрема, вони опитують громадян; збирають довідки; відбирають зразки для порівняльного дослідження предметів і документів; проводять спостереження і ототожнення особи, обстеження приміщень, будівель, транспортних засобів; здійснюють контроль за поштовими відправленнями, телеграфними і іншими повідомленнями; прослуховують телефонні переговори; знімають інформацію з технічних каналів зв'язку; здійснюють оперативне супроводження, контрольоване постачання, оперативний експеримент; одержують відповідну інформацію від керівників банків, кредитових, митних, фінансових і інших органів і відповідні документи про операції, внески, внутрішні і зовнішні економічні операції юридичних та фізичних осіб; доручають проведення перевірок, ревізій; одержують інформацію з автоматизованих інформаційних і довідкових систем, утворених Верховною Радою України, Генеральною прокуратурою, Антимонопольним комітетом України, Фондом державного майна України, міністерствами, відомствами, іншими державними органами України; використовують нелегальних співробітників і спеціальні технічні засоби в боротьбі з організованою злочинністю: контролюють, фіксують і документують інші дії осіб, причетних до організованої злочинної діяльності; вживають заходи з забезпечення особистої безпеки і безпеки житла, майна співробітників спеціальних підрозділів з боротьби з організованою злочинністю, учасників кримінального судочинства, їх близьких родичів. Цей перелік – вичерпний. Змінити або доповнити його можливо тільки шляхом прийняття відповідних законів. Необхідно відзначити, що в оперативно-розшуковій діяльності практикується як правило проведення комплексу заходів, що дозволяють вивчати, виявляти, попереджувати, розкривати, нейтралізувати кримінальну діяльність організованих груп, злочинних організацій.

Прихований характер самої події економічного злочину, вчиненого у структурі легально діючого суб'єкта господарської діяльності, чи в комерційній структурі, спеціально створеної для злочинного бізнесу (зокрема, псевдофірм, псевдобанків), призводить до того, що організовані групи скоюють вказані злочини протягом тривалого періоду і не потрапляють в сферу кримінального пере-

слідування. Своєчасне виявлення ознак економічних злочинів, виявлення ознак організованої злочинної діяльності і її суб'єктів вимагає умілого використання слідчим криміналістичних методів. Це значною мірою залежить від знання слідчим (оперативним працівником) елементів криміналістичної характеристики економічних злочинів скоєних організованою злочинною групою. Знання останніх дозволяє оперативно виявити ознаки вказаного злочину при проведенні оперативно-розшукової діяльності, порушенні кримінальної справи, розслідуванні злочину.

Якщо первинна інформація про економічний злочин, скоєний організованою групою, надійшла після проведення ревізії, перевірок, то її накопичення починається з вивчення матеріалів та актів ревізії або перевірки. Необхідно перевірити дотримання правил проведення ревізії, перевірок і порядку оформлення їх результатів, а потім проводити опитування осіб, які проводили ревізію чи перевірку.

Організація дослідчої перевірки при затриманні на місці злочину члена ОПГ має ряд особливостей. Затримання може проводитися як результат оперативної розробки (у порядку ст. 106 КПК України), або при проведенні органом дізнання запланованих регіональних рейдів, заходів для боротьби з правопорушеннями і злочинністю. З урахуванням дослідчої ситуації слідчий вибирає послідовність проведення перевірних дій або порушує кримінальну справу та проводить невідкладні слідчі дії. У тих випадках, коли прокурору, слідчому, органу дізнання про ознаки економічного злочину, скоєного організованою злочинною групою, стало відомо в результаті розслідування кримінальної справи про інші злочини: хабарництво, зловживання службовим положенням, службову недбалість, або в результаті розгляду в суді кримінальної справи цієї або іншої категорії, то організація перевірки даної інформації має низку особливостей. Зокрема, необхідно вивчити отриманий обсяг інформації; систематизувати дані про предмет злочинного посягання, місце і час його вчинення, про осіб, які скоїли злочин, їх рольові функції в організованій злочинній групі, осіб причетних до скоєння злочину, або котрі сприяли його скоєнню. Знання криміналістичної характеристики економічних злочинів, скоєних організованою групою та її елементів сприяє виявленню ознак злочину при перевірці первинної інформації.

Слідчий в ході дослідчої перевірки при взаємодії з оперативними органами, органами дізнання, фахівцями одержує певний обсяг інформації про злочин. За допомогою оперативно-розшукових заходів можуть бути виявлені злочинні зв'язки, коло пособників орга-

нізованої злочинної групи, її організатор, склад злочинного колективу та інші дані про організовану злочинну діяльність.

Методика перевірки первинної інформації про вказані злочини включає аналіз та оцінку зібраних матеріалів.

Оцінка даних, з погляду їх повноти і достовірності, починається з моменту надходження первинної інформації і продовжується протягом всього періоду проведення перевірних дій, тобто до прийняття процесуального рішення. Недостатність зібраних матеріалів є підставою для проведення додаткової перевірки. Проведення дослідчої перевірки заяв, повідомлень, іншої інформації про економічний злочин, скоєний організованою злочинною групою, разом з особливим процесуальним порядком, має методичні і тактичні особливості. На нашу думку, певне наукове і практичне значення має розробка криміналістичних прийомів, методів, засобів, призначених для вирішення завдань у стадії порушення кримінальної справи. Подальший процес накопичення цієї інформації полягає в послідовному накопиченні її обсягу необхідного для вирішення питання про порушення кримінальної справи. На наш погляд, методиці дослідчої перевірки криміналістичної значущої інформації про злочин властиві певні особливості. Зокрема, це завдання та межі перевірки; їх прийоми і засоби; методи, з урахуванням дослідчих ситуацій та кримінально-правових і криміналістичних особливостей, вказаного злочину; характер інформації, що надійшла, особливості тактики проведення перевірних дій.

Слід зазначити, що методичні і тактичні особливості дослідчої перевірки певною мірою залежать від характеру інформації, що надійшла, її носіїв і дослідчої ситуації, що складається. Слідчий при одержані інформації про злочин повинен розглянути її, і у разі неможливості прийняття рішення про порушення кримінальної справи – вирішити питання про проведення дослідчої перевірки. В зв'язку з цим слідчий з'ясовує, які обставини, що містяться в первинних матеріалах, підлягають перевірці, доповненню, уточненню. Він визначає, які дані необхідно одержати для прийняття процесуального рішення, а також способи їх отримання.

Методи перевірки залежать від виду економічного злочину, про який надійшла інформація та особливостей дослідчої ситуації, що складається.

Для порушення кримінальної справи вирішальне значення має встановлення даних, які підтверджують факт вчинення суспільно небезпечного діяння корисливо-господарської спрямованості ор-

ганізованою злочинною групою. При проведенні дослідчої перевірки підлягають з'ясуванню місце, час, спосіб скоєння злочину, наявність матеріальних слідів, а також конкретні дані, які вказують на наявність ознак організованої злочинної діяльності.

Вибір методів перевірки інформації про злочин взаємозв'язаний із способом надходження і джерелом інформації про економічний злочин. Так, якщо джерелом інформації про злочин була заява громадянина, то, як правило, у слідчого виникає необхідність опитати заявника. Якщо ж поступило повідомлення від посадової особи державної контрольно-ревізійної служби, то слідчий проводить інші перевірні дії з метою збору додаткових даних, необхідних для прийняття процесуального рішення відповідно до вимог закону. З урахуванням всіх цих моментів слідчий визначає, що і яким чином він повинен перевірити, тобто складає план перевірки.

Організація і проведення дослідчої перевірки будуть ефективнішими за умови дотримання слідчим низки загальних принципів: швидкості, оперативності, економічності, достатньої повноти, об'єктивності.

Поза сумнівом, велике практичне значення має своєчасність порушення кримінальної справи. Вона залежить від організації і методів перевірки, оперативності її проведення, тактики перевірних дій, правильної оцінки зібраної інформації й прийняття законного та обґрунтованого процесуального рішення.

Принцип економічності пов'язаний з оперативністю. Дослідча перевірка не повинна замінювати або підміняти досудове слідство. В зв'язку з цим в процесі проведення перевірки слідчий повинен виявити і встановлювати лише такі дані, які необхідні для з'ясування достовірності обставин, що містять ознаки злочину і самих цих ознак, при цьому в обсязі достатності вказаних даних для прийняття рішення про порушення кримінальної справи. Виходячи з цих міркувань, слід по можливості уникати проведення таких перевірних дій, які згодом дублюватимуться слідчими діями.

Одним з принципів проведення дослідчої перевірки є її повнота. Неповнота перевірки, а також неперевірені дані, що викликають сумнів, призводять до прийняття незаконного чи необґрунтованого процесуального рішення про порушення кримінальної справи або про відмову в порушенні кримінальної справи. Разом з цим, кримінально-процесуальний закон вимагає наявності достатніх даних, які вказують на ознаки злочину. В зв'язку з цим, в ході перевірки

слідчий повинен орієнтуватися на збір даних, що забезпечують достатню повноту для прийняття правильного процесуального рішення.

Найважливішим принципом дослідчої перевірки є її об'єктивність. Це означає, що слідчий проводить перевірку відповідності дійсності, неупереджено збирає додаткові дані, опитує очевидців та інших осіб для одержання фактичних даних з метою встановлення обставин злочину й прийняття законного процесуального рішення.

Принцип законності проведення дослідчої перевірки полягає в неухильному дотриманні слідчим норм кримінально-процесуального закону. Перевірка проводитися в рамках закону і процесуальне рішення за зібраним матеріалом повинно бути законним і обґрунтованим.

Принцип етичності полягає в тому, що слідчий при проведенні опитування, інших перевірних дій зобов'язаний дотримуватись етичних норм, використовувати правомірні і допустимі тактичні прийоми при проведенні перевірочних дій.

Викладені загальні принципи дослідчої перевірки характерні і для проведення перевірки заяв, повідомлень, іншої інформації про економічний злочин скоєний організованою злочинною групою. Слідчий в процесі проведення дослідчої перевірки відповідно до вимог ст. 97 КПК може витребувати необхідні документи, одержати пояснення, на підставі ст. 66 КПК – призначити ревізію за рішенням суду; а також проводити непроцесуальні дії (ознайомлюватись з роботою підприємства, документообігом). На нашу думку, при проведенні дослідчої перевірки заяв, повідомлень, іншої інформації про економічний злочин доцільно використовувати наступні методи збору інформації:

– давати доручення оперативним органам про проведення оперативно-розшукових заходів;

– організація раптових інвентаризацій для перевірки наявності цінностей, збереження товарів;

– організація ревізій фінансової і господарської діяльності підприємств, установ, комерційних структур, окремих їх підрозділів; аудиторських перевірок;

– організація зустрічних перевірок у зв’язку з проведенням взаємозаліку, бартерних, фінансових і господарських операцій;

– витребування документів із ознаками підлогу.

– одержання пояснень від посадових, матеріально-відповідальних та інших осіб причетних до проведення фінансових, господарських операцій;

– проведення відповідних консультацій і одержання висновків фахівців;

– вивчення організаційно-правових, інших нормативних актів, що регулюють фінансову діяльність підприємства, установи;

– вивчення особливостей документообігу, технологічного процесу.

Методика дослідчої перевірки як складова частина методики розслідування економічних злочинів, скоєних організованим злочинним утворенням – це система наукових положень і рекомендацій, що розробляються на їх основі, щодо організації, планування перевірки криміналістичної значущої інформації про ознаки економічного злочину, тактики проведення перевірних дій, процесуально-криміналістичної оцінки одержаної інформації і прийняття законного і обґрунтованого рішення про порушення кримінальної справи. На підставі викладеного, загальні положення методики дослідчої перевірки включають наступні елементи:

– сутність і поняття, предмет, завдання та структура методики дослідчої перевірки криміналістично значущої інформації про злочин;

– криміналістична характеристика економічних злочинів, скоєних організованими злочинними утвореннями;

– типові дослідчі ситуації і особливості методів перевірки;

– особливості тактики перевірних дій;

– тактика використання спеціальних знань;

– особливості процесуально-криміналістичної оцінки одержаної інформації і порушення кримінальної справи.

Вважаємо, що саме дані криміналістичної характеристики вказаних злочинів, з урахуванням конкретної дослідчої ситуації, дозволяють визначити основні напрямки дослідчої перевірки, тактичні прийоми і методи, що реалізовуються в даній методиці. Знання її основних елементів дозволить оперативно виявити ознаки злочину і суб'єкти організованої злочинної діяльності, визначити послідовність і тактику проведення перевірних дій, організаційних заходів; правильно оцінити одержану інформацію і своєчасно порушити кримінальну справу.

Література

1. Зеленецкий В.С. Возбуждение уголовного дела. – Х.: 1998. – С. 77.

2. Афанасьев В.С., Сергеев Л.А. Рассмотрение сообщений о преступлениях. – М.: 1972. – С. 41–44.

3. Исиченко А.И. Опрос в оперативно розыскной деятельности органов внутренних дел. – М.: 2000. – С. 14.